

Historické základy environmentalizmu a environmentálneho práva (XLV.)

V Európe v staroveku stavali okrem pyramíd aj iné megalitické stavby (napríklad na Malte, v Írsku, na Sardínii nuragy – kamenné vežovité štruktúry pomenované podľa lokality Nuraghe Su Nuraxi...) a rozšírili sa viaceré mohylové kultúry. Budovali ich miestami s evidentnými vplyvmi kultúr Blízkeho východu a Egypta v kamennej dobe, bronzovej dobe aj v železnej dobe (halštatsko-laténskom období) s prerušením počas keltského osídlenia a s pokračovaním v staroslovanskom a vikingskom období a environmente. Keďže väčšinu megalitických stavieb postavili z veľkých kamenných kvádrov – megalitov (*mega lithos*), ide o tzv. **kyklopské murivo**, ako keby išlo o stavby pre obrov – kyklopov. Aj keď najväčšie megality sa nachádzajú v Ázii (stéla v čínskom Nanjingu 16 250 t o rozmeroch 30,35 x 13 x 16 m, 3 baalbecké megality o hmotnosti 1 242 t, južný 1 000 t a triliton 800 t, Jeruzalemský západný kameň asi 600 t) a v Afrike (Asuánsky obelisk o dĺžke 41,75 m, 1 100 t, Veľká stéla v etiópskom Axume 520 t, thébske Ramesseum 1 000 t a neďaleké 2 Memnonove kolosy cca 700 t), rôzne megalitické stavby od Palestíny po Orkneje, ktoré sú neraz staršie, tiež upútávajú značnú pozornosť. Medzi takéto stavby sa okrem sardínskych **nuragov** začleňujú aj korzické **torre** (napríklad Filitosa pri Sollacaro s menhirovými sochami asi z rokov 2000 – 1500 prnl.), **talayoty**, **tauly** a **navety** na Baleárach, kamenné monolity – **menhiry** (napríklad obrovský, zvalený, rozlomený, žulový 280-tonový, 20 m dlhý a až 4,1 m hrubý Grand Menhir Brisé v bretanskom Locmariaquere asi z roku 4500 prnl., majestátne stojace bretanské Kergadiou a Kerloas, portugalský Outeiro) a ich rady (**alignementy**, napríklad bretanské Méneac a Kermario v Carancu a Logatjar, švajčiarsky Clendy pri Yverdon-les-Bains) alebo kruhové zoskupenia (**kromlechy**, napríklad portugalský Cromleque de Almendres, waleský Druids' Circle, írsky Ballynoe, anglické Castlerigg a Avebury, škótsky Callanish, švédsky Hjortsberga, francúzsky Kergonan o priemere až 70 m), obdoba **henge** v Anglicku, **hypogeá**, **dolmeny** (napríklad dánske Poskaer, Stenhus, Lindeskov, Andemosehøj a Kongedyssen asi z roku 3000 prnl., portugalské Pavia, Cabecas a Sao Brissos, waleské Maen y bardd a Bodowyr, holandské Loon a Borger, francúzsky Des Follets...), rôzne megalitické kamenné chrámy, **hypogeá**, **chodbové** a **portálové hroby/hrobky** (napríklad bretanský Parc Biourac' h, dánske Mårhøj a Tustrup asi z roku 3200 prnl., provensálsky Hypogee Du Castellet vo Fontvieille asi z roku 3500 prnl., švédsky Jättakullen, orknejský Unstan, waleské Pentre Ifan a Barclodiad y Gawres, írsky Fourknocks, sardínske Coddu Vecchiu v Arrachene a Li Lolghi v Olbii...) a iné **stavebné konštrukcie** (napríklad **cairny** – škótsky Grey Cairns of Camster v Lybsteri).

Sardínske nuragy (dodnes asi 7 000 väčšinou v nepôvodnom tvare – jednoduché, tolosovité, zložené, pevnostné s obvodovým kamenným obranným múrom s bastiónmi) stavali v rokoch 1 500 – 238 prnl. vo forme 20 m vysokých veží s 2 – 5 m hrubými stenami. K najznámejším patria nuragy Torralba/Sant' Antine, Orrubiu/Orroli, Losa/Abbasanta, Palmavera/Alghero,

Barumini/But Su Nuraxi a Domusnovas/Sa Domu S' Orcu; medzi jednoduché megality Pédras Marmuradas. Stupňovitý kopec Monte d' Accoddi (asi z roku 1700 prnl.) v Porto Tóres pripomína mezopotámsky zikkurat.

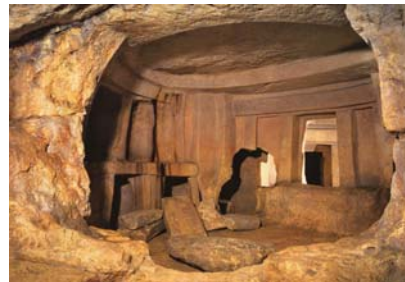
Na **Malte** z asi 30 megalitických stavieb (okolo roku 3000 prnl.) vynikajú najmä kamenné chrámy Hal Tarxien pri hlavnom meste a Ggantija na ostrove Gozo (3600 – 3400 prnl.) s kamenným blokom 5,5 x 4,5 m, ďalej trojposchodové hypogeum Hal Saffieni na 500 m² hlboké 10,6 m (z rokov 3000 – 2500 prnl.), neolitický Hagar Qim na ostrove Filfla, Mnajdra v Qrendi, Skorba v Zebbiegh, ďalej Borg In-Nadur, Tas-Silg, Ta' Hagrat, Tal-Quadi, Santa Verna, Ta' Marziena, Il-Bidni, Ta' Raddiena, Buggiba, Kordin III., svätyne Llmamma, Xemxija a Hal Ginwi. K nim sa radí aj malé hypogeum s kruhovým Brochtorff Circle na ostrove Gozo asi z roku 3900 prnl.

Na **Baleárach** zaevidovali asi 1 500 **talayotov** – kamenných valcovitých alebo hranatých veží z 2. – 1. tisícročia prnl. o priemere cca 10 m a výške 4 – 5 m, z toho na Mallorke vyše 1 000 a na Menorke vyše 500. Okrem toho, že slúžili ako hrobky, mali zrejme aj **obrannú funkciu** s výhľadom na krajinu zo strechovej terasy. Odlišnú funkciu asi mali **tauly** (18 na Menorke), ktoré tvoria až 4 m vysoké monolity na vrchole prekryté kamennou platňou (napríklad pri Mahóne Talatí de Dalt a Trepucó na 4,2 m vysokom a 2,75 m hrubom monolite asi z rokov 1500 – 1300 prnl., pri Alaiore Torre Llisa Vell, Torre d' en Gaumes a Torralba de Salord, v Ciutadella Torre de Trencada z rokov 1300 – 1100 prnl.). Z **navet** je najznámejšia Naveta d' es Tudons.

K najstarším v Európe (z obdobia 4450 – 3200 prnl.) patria kruhové/elipsovitité mohyly – megalitické hroby, prevažne na vrchole s menhirom, najmä v povodí rieky Boyne v **Írsku** – Newgrange zo 450 asi päťtonových balvanov (priemer 100 – 115 m, 79 x 85 m, 4 000 m², výška 11 m), Knowth (6 000 m², priemer 90 m, výška 12 m), Dowth (4 000 m², priemer 85 m, výška 15 m). K veľkým írskym megalitickým štruktúram sa radí aj Carrowmore/Ceathrú Mór s tombami z obdobia 5620 – 3100 prnl. hrobmi a Derrynahinch. Megalitický chodbový hrob Loughcrew T pri Oldcastle (asi z roku 3800 prnl.) vyniká osobitnou dekoráciou.

Ďalšie sa nachádzajú na ostrovoch Anglesey (Bryn Yr Hen Bobl a Barchodiad Y Gawres) a Jersey (La Hougue Bie asi z roku 2500 prnl. o priemere 55 m a výške 12 m). Chodbový hrob Bryn Celli Ddu vo **Walese** pochádza z obdobia 2500 – 2000 prnl.

„Záhadné“ umelé kuželovité kopce v **Anglicku** v okolí Avebury pochádzajú asi z rokov 3100 – 2700 prnl. Patrí k nim najmä Silbury Hill (asi najväčší umelý kopec v Európe na 2,2 ha s priemerom 165 m, výškou 39 m a objemom 34 000 m³), Knap Hill a najstaršie neolitické sídlisko (*causedwayed camps*) vo Veľkej Británii (3500 – 2500 prnl.) vo Wiltshire – Windmill Hill s trojitými kruhovitými valmi a priekopami. K takému typu sídla patrí aj Hembury a 460 m dlhá mohyla Maiden Castle v Dorsete z bronzovej doby s tromi valmi a priekopami hlbokými 12 m a širokými 15 m, neskoršie využitá ako keltské oppidum. Vybudovali ich zo zeminy, rašeliny a bludných balvanov. K ďalším takýmto štruktúram patrí Glastonbury alebo Clavská mohyla pri

Hal Saffieni na Malte

Naveta d' es Tudons na ostrove Menorca

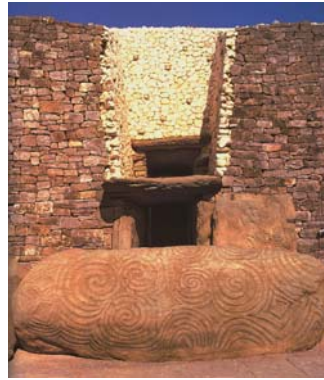
Tarxien na Malte

Filitosa na Korzike

Silbury Hill v Anglicku

Írsky Newgrange

Avebury

Stonehenge v Anglicku

škótskom Inverness. Vikingami vylúpenú mohyľu Maes Howe (priemer 35 m, výška 7 m) na Orknejách pri Finstowne, neďaleko kamenného kruhu Stones of Stennes (3000 prnl.) a pôvodne šesťdesiatkameňového Ring of Brodgar (dnes len 27 balvanov) vybudovali okolo roku 2750 prnl., teda v čase, keď tu už stála neolitická kamenná dedina Skara Brae z rokov 3100 – 2500 prnl. (ďalšiu Jarlshof odkryli na Shetlandoch). Mohyľy na Britských ostrovoch charakterizujú najmä Wessexskú kultúru staršej kamennej doby (1550 prnl.), ku ktorej sa zaraďujú mohyly v Hove pri Brightone, v Edmondshame v Dorsete, Earls Barton pri Northampton. Lochhamský mohylník zo začiatku strednej bronzovej doby obsahuje 11 mohýľ o priemere 6 – 15,5 m, avšak už len 70 cm vysokých. Z bronzovej doby pochádzajú aj hrobové mohyly Bush Barrow a Brenig. K najstarším anglickým mohylám patria tzv. dlhé mohyly (*long barrows*) z obdobia 3400 až 2500 prnl., ktoré dosahujú dĺžku 30 – 60 m, šírku 12 m a výšku 4 – 5 m. Najväčšie v Európe pochádzajú z lokality West Kennet Barrow. Okrem južného Anglicka sa vy-

skytujú aj v severoanglickom Yorkshire. K najmladším anglickým mohylám zaraďujeme 11 mohýľ v Sutton Hoo pri Woodbridget, z ktorých v kenotafe č. 1 dlhom 27 m našli loď asi z roku 650 n. l. Špecifický vzhľad a funkciu majú kultové stavby – rituálne megalitické monumenty typu *henge*, napr. známy Stonehenge. 3 km severovýchodne od neho objavili pomocou leteckej fotografie v roku 1925 Woodhenge. Megalitické kruhové stavby (akési tumulusy) v Škótsku, Anglicku a Bretónsku nazývajú *cairny*.

Vo Francúzsku dvojité neolitické cairn Barnenez (1. a mladší 2. z rokov 4450 – 3900 prnl.) v Plouezoc´h, vybudovaný zo 14 000 ton kameniva vo vnútri s 11 miestnosťami, dosahuje rozmery 72 x 25 m a výšku 8 m. Ďalšie takéto stavby objavili na bretanských ostrovoch Guennop/Guënioc, Brunec, d´Yoc´h v tzv. Keltskom mori. Veľká trojkomorová mohyla na susednom ostrove Carn sa považuje za najstaršiu zachovalú (kamennú) budovu na svete (najnovšie zistenia podľa C14 ju datujú na rozhranie 6. – 5. tisícročia prnl.). Len v Bretónsku zaevidovali viac než 705 megalitov a ich súborov (menhiry, dolmeny, tumulusy, cairny, stély, alignementy, chodbové hroby, kromlechy – *allée couverte*) na 142 miestach, ďalšie desiatky v Loire-Atlantique na 44 miestach. Dekoráciou vyniká 9 m vysoký chodbový hrob Gavr´inis (asi z rokov 3500 – 2500 prnl.) na rovnomennom ostrove. K najznámejším francúzskym mohylám z haľštatského okruhu patrí Vix severozápadne od Châtillon-sur-Seine s hrobom ženy pod mohyľou o priemere 42 m a Motte des Féés v Apremonte v Haut-Saône (s priemerom 70 m a výškou 4 m), ktorý si netreba plesť s chodbovým hrobom La roche aux féés pri bretanskom Esse. V Španielsku v almerijskej oblasti zo 75 megalitických kupolových hrobov (Los Millares) vyniká Cueva de Menga s krycím megalitmi o hmotnosti až 170 t. Dvojkomorová Cueva de Romeral v Antequere (v Malage) prekrýva 90 m dlhá a 9 m vysoká mohyla, pričom dromos vedie až 25 m pod ňu.

Mohyľové štruktúry, najmä *kurhany/kurgany*, sa vyskytujú dodnes od Poľska (Oderskej mohylovej kultúry) a Panónie až po Zakaukazsko a Sibír. Viaceré budované v euróazijských stepiach už v 3. – 2. tisícročí prnl. majú v strede kamenný kromlech alebo šachtový hrob. V juhovýchodnom Arménsku ich zvyšký našli v nadmorskej výške až 2500 – 3000 m. K významnejším patrí arménska lokalita Elara a 18 veľkých mohýľ pri obci Lčašen, v ktorom roku 1967 našli bronzový odtiak s modelom vesmíru z 2. tisícročia prnl. a pozostatky vozov zo 14. – 13. storočia prnl. V Azerbajdžane ide napríklad o lokalitu Uzerlik-tepe,

v Gruzínsku o Tri aleti (8 x 14 m), v Kazachstane o Bajkaru, v Uzbekistane o mohyľové pahorky najmä v Karakalpakstane (napríklad z Varachše v západnej časti Karakumu neďaleko Bucharu na ploche 9 ha vysoké 19 m). V Mongolsku kniežacia nekropola Noin Ula asi 100 km od Ulánbátaru obsahuje 212 kurganov, so šachtami až do hĺbky 10 m a násypmi z hlíny na ploche 1 200 m². V Rusku, v niektorých sibírskech kamenných kurganoch objavili kostry viac než 20 koní. Kurganové polia sa nachádzajú aj v Turanskej kotlině, na Chakarských rovinách v okolí jazera Šira, na Tamanskom polostrove (Boľšaja Bliznica) a pri chakasskom Abakane (Veľký Salbyk). Kurgany Tagarskej

kultúry (pomenovanej podľa ostrova Tagar v Jeniseji) na južnej Sibíri v Minusinskej kotlině pochádzajú zo 7. – 2. storočia. V skýtskom kurgane Aržan pri Tuve (priemer 105 m, výška 5 m, objem 25 000 m³ kameňa) našli kostry 158 koní a ústrednú komoru o výmere 120 m². Kurgany preskúmali aj pri Voroneži, na severnom Kaukaze (mohylník Ul/Ulškij aul/Ulʃan v najväčšej mohyle s kostrami až 400 koní, mohylník Lermontovskaja skala z 5. – 4. storočia prnl.) a na Altaji (z 5. – 1. storočia prnl. s násypmi o objeme až 6 000 m³) 180 km západne od Pazzyryku v Baš-Adare (Veľký kurgan II. tu dosahuje priemer 58 m a výšku 2,7 m), Chemele, Tashante a Sooru. Veľký altajský kurgan v Šibe (súčasť mohylníka z 3. – 1. storočia prnl.) zaberá plochu o priemere 45 m a výšku 2 m. Najväčšiu mohyľu v altajskom mohylníku Katanda o priemere 30 m a výške 2,2 m s hrobovou komorou 18 m² navrhli z vyerodovaných balvanov. Tak ako v ostatných tunajších kurganoch zaľadnené vnútro pôsobí ako „staroveký hybernátor míťvol“. Vo veľkom altajskom mohylníku Tuetka niektoré zo 197 kurganov dosahujú výšku 4 m a priemer 68 m (napríklad Kurgan I. z 5. storočia prnl. s komorou v hĺbke až 7 m). Vznik mohýľ medzi Surou a Kamou v Povolží v okolí Abaševa datujú do 2. tisícročia prnl. Na Kubáni sa za najvýznamnejšiu mohyľu považuje Karagodenšok pri obci Krymskaja (zo 4. storočia prnl.) vo vnútri s veľkou kamennou konštrukciou so štyrmi komorovými hrobmi dlhými 20,5 m. Dolmeny pod násypmi charakterizujú tiež vyše 30 kurganov objavených 50 km od Majkopu na ľavom brehu rieky Fars na návrší Carskaja/Novosvobodnaja (Barmutské mohyly). Skýtske Kelermeské kurgany pri Majkope pochádzajú zo 6. storočia prnl., avšak mohyly pri Tbiliskej a Kazanskej stanici neďaleko Majkopu (10,65 m vysoké) až z 24. – 21. storočia prnl. Mohyly Komarovskej kultúry (o priemere 10 – 20 m) v okolí Komarova na brehu Lukvy v hornom povodí Dnestra datujú do 15. – 12. storočia prnl. Skýtske Jelizavetinské kurgany v Krasnodarskej oblasti na Kubáni s kamennými hrobkami sú oveľa mladšie (5. stor. prnl.). Skýtsky kurgan Kostromskaja na Kubáni navrhli o niečo skôr v 7. – 6. storočí prnl. aj nad kostrami 22 koní. Pred Skýťmi už stavali mohyly aj bojovní Kimerovia, ktorých porazil až asýrsky kráľ Assarchodon roku 678 prnl. Kimerický kurgan odkryli roku 1959 v Zolnove pri Simferopole na Kryme. Do Zlatého kurganu (Zolotoj kurgan) pri Simferopole vložili skýtsky hrob dodatočne v 5. storočí prnl. Na vrcholoch kurganov Kemi-obskej kultúry (pomenovanej podľa mohyly v Kemi-Obe) na Kryme umiestňovali antropomorfne alebo pyramidálne stély – pyramidióny (benbeny?). Ranosarmatský mohylník Prochorovka pri rieke Ilek datujú tiež do 5. storočia prnl. Mohylníky objavili aj na lokalitách Makoovka, Pečera, Kelermes, Gojty, Lugovoje-Mužiči, Durovka, Čeremušny, Mastjugino, Karagodenšač...

RNDr. Jozef Klinda